

Юрій КОСТЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол

ХІМІЧНІ КУЛЬБИТИ КРЕМЛЯ (З ІСТОРІЇ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЗАБОРОНУ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ)

Анотація. Те, що Росія застосувала отруйні хімічні речовини на території Великої Британії, стало неспростовним фактом порушення Конвенції про заборону хімічної зброї. Погодження її положень відбувалося в декілька етапів, зокрема на двосторонніх радянсько-американських переговорах, до участі в яких було залучено й українських дипломатів.

Ключові слова: хімічна зброя, Комітет із роззброєння, історія української дипломатії.

Поміж численних міжнародних угод, положення яких брутално зневажає путінська Росія, особливе місце займає Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення й застосування хімічної зброї та про її знищення. Понад двадцять років на різних міжнародних майданчиках тривали складні переговори щодо заборони цієї зброї масового знищення людей. У вересні 1992 року їх було успішно завершено, і 13 січня 1993 року конвенція була готова до підписання. Упродовж кількох днів це зробили 129 країн, зокрема й Україна, а також США й Росія, що мали найбільші запаси хімічної зброї. Згодом, 29 квітня 1997 року, Росія заявила про остаточне знищення накопичених у неї запасів цієї смертоносної зброї. Проте незабаром Москва виявила свою тотальну зневагу до міжнародного права, застосувавши хімічну зброю на території іншої ядерної держави – Великої Британії.

Нагадаємо перебіг тих подій, що набули широкого міжнародного розголосу: 4 березня 2018 року в англійському місті Солсбері нервово-паралітичним агентом «Новачок» було отруєно родину Скрипалів. Експерти з питань хімічної зброї вважають, що цю речовину, вдсятеро токсичнішу за газ «Зоман» і в 5–8 разів – за газ «VX», розробили в російському місті Шихани Саратовської області, де розташована науково-дослідна

установа Міноборони РФ. Англійський уряд звинуватив військових ГРУ РФ у її застосуванні, це підтримали голови держав і урядів Європейського Союзу. На знак протесту через хімічну атаку в Солсбері та солідарності з діями англійських партнерів 29 держав запровадили дипломатичні санкції проти Росії. Майже 150 російських дипломатів, насамперед військових під дипприкриттям, було оголошено персонами нон-грату. До того ж Сполучені Штати закрили російське консульство на західному узбережжі країни – у Сіетлі. Тринадцятьох російських дипломатів спровадила й Україна. На початку 2019 року Рада Європейського Союзу ухвалила рішення ввести персональні санкції проти виконавців хімічної атаки у Великій Британії та її організаторів – керівників ГРУ РФ. Показовою була заява генерального секретаря Північноатлантичного альянсу Є. Столтенберга, який назвав отруєння Скрипалів «...першим використанням, для нападу, нервового газу на території Альянсу з моменту заснування НАТО», частиною «безрозсудної російської поведінки, що триває багато років», додавши: «Всі союзники згодні, що напад був чітким порушенням міжнародних норм і домовленостей» [1].

Як і треба було сподіватися, ані російська влада, ані її представники в Раді Безпеки ООН не взяли на себе відповідальності за вчинений злочин. Навпаки: прозвучали розлогі заяви про те, як нині тема застосування хімічної зброї перетворюється на засіб ведення геополітичної боротьби, тиску на держави, що реалізують політику, відмінну від Західної. Так, геополітична боротьба є й буде надалі. Але важливо усвідомлювати, з ким ти опиняєшся на лінії цієї боротьби: із цивілізованим світом, а чи з диктаторськими режимами, такими самими порушниками норм взаєморозуміння. Не випадково останніми роками Росія шість разів застосовувала своє право вето в Раді Безпеки ООН, щоби не дати міжнародному співтовариству засудити та притягнути до відповідальності за військові злочини режим Б. Асада, який неодноразово та брутально використовував хімічну зброю проти свого ж сирійського народу.

Варто повернутися до історії укладення Конвенції про заборону хімічної зброї, тим паче що українські дипломати долучилися до цього процесу. Уже в ухваленій на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1946 року резолюції 41 (I) щодо принципів, які визначали загальне регулювання та скорочення озброєнь, було передбачено необхідність заборони та вилучення з національних озброєнь атомної й усіх інших видів зброї масового знищення людей. Це також стосувалось і хімічної зброї, застосування на війні якої було заборонено в Женевському протоколі 1925 року.

Після укладення 1972 року Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї й токсинів

та про їхнє знищення, тобто ліквідації матеріальної основи ведення бактеріологічної війни, переговорний процес зосередився на пошуку шляхів заборони хімічної зброї. Вагому роль у цьому процесі відіграв відомий орган ведення багатосторонніх переговорів у сфері роззброєння – Конференція із роззброєння. У різні роки він мав назви: 1960 р. – Комітет 10-ти держав із роззброєння; 1961–1969 рр. – Комітет 18-ти держав із роззброєння; 1969–1978 рр. – Нарада комітету з роззброєння; 1979–1983 рр. – Комітет із роззброєння; із 1984 р. – Конференція із роззброєння. 28 березня 1972 року соціалістичні країни-члени Наради комітету з роззброєння разом з УРСР і БРСР подали на розгляд цього органу проект Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів хімічної зброї та про її знищення.

Можна вважати, що саме відтоді тема заборони хімічної зброї набула особливої пріоритетності в усіх міжнародних органах переговорів із роззброєння.

Із 1969 року українських дипломатів залучали до ухвалення в першому комітеті Генеральної Асамблеї ООН резолюції з питання про заборону хімічної й бактеріологічної зброї. Схема такого залучення відображала характерну для того часу підлеглість українського республіканського МЗС Москві. Ось як усе відбувалося: напередодні чергової сесії Генасамблеї ООН у київському МЗС готували проект резолюції на цю тему, який із відповідною пояснювальною запискою надсилали до МЗС СРСР, де його розглядали, схвалювали й відображали в директивах та вказівках трьом радянським делегаціям на зазначену сесію Асамблеї. У Нью-Йорку, де відбувалися сесії Генасамблеї ООН, ініціативна група делегацій, до складу якої, крім України, належали Польща, Канада та Японія, починала тривалий і доволі складний процес пошуків компромісного тексту резолюції. Наприклад, 1979 року проект із 18 констатувальних і 6 постановних пунктів, що його запропонував Київ, містив чималу кількість нових і, як нам тоді здавалося, цікавих положень. Зокрема було зазначено (ООНівською, далекою від поетичної, мовою), що постійні зусилля учасників переговорів на Нараді Комітету з роззброєння та в Комітеті з роззброєння привели до розширення розуміння у визначенні практичних підходів до заборони розроблення, виробництва й накопичення запасів хімічної зброї та її знищення; було звернено увагу на спільне радянсько-американське повідомлення Комітетові з роззброєння від 31 липня 1979 року про стан переговорів із метою розроблення спільної ініціативи про заборону хімічної зброї для внесення її на розгляд цього Комітету; наголошено на тому, що майбутня угода має відповідати цілі повної, ефективної й контрольованої заборони, а також передбачати належні методи перевірки знищення запасів хімічної зброї, які базувалися б на поєднанні національних і міжнародних заходів; було взято до уваги й той факт, що угода не має перешкод-

жати використанню науки й техніки для економічного розвитку держав. Постановна частина проекту резолюції містила заклик до США та СРСР представити свою спільну ініціативу Комітету з роззброєння з тим, щоби допомогти йому якнайшвидше досягти угоди про заборону хімічної зброї. У проєкті, який подали на розгляд першого комітету Генасамблеї ООН 16 листопада 1979 року делегації 42 країн усіх регіональних груп, залишилося лише три констатувальні й три постановні пункти, решту з тих чи інших причин було знято. Зокрема, т. зв. країни, які не приєдналися (а їх, як відомо, в ООН більшість), добре розуміючи, що без домовленості між США та СРСР перспективи укладення конвенції про заборону хімічної зброї дорівнюють нулю, усе одно були проти позитивного висвітлювання у проєкті резолюції двосторонніх зусиль супердержав із врегулювання цих питань, адже в такий спосіб було би применшено роль інших, зокрема нейтральних, країн у досяганні спільних домовленостей. Тому вони наполягли, щоби основною ідеєю ухваленої 1979 року резолюції стало те, що угоди про повну й ефективну заборону хімічної зброї ще не досягнуто [2].

Переговори в Нараді комітету з роззброєння на початку 70-х років з усією очевидністю засвідчили, що розв'язання надзвичайно складного й багатопланового питання заборони хімічної зброї дуже залежить від домовленості між СРСР і США. Тому можна вважати, що липень 1974 року став важливим етапом на тривалому шляху готування тексту Конвенції про заборону хімічної зброї. «Бажаючи сприяти досягненню якнайшвидшого прогресу в цьому напрямі, – йшлося в спільному радянсько-американському комюніке про зустріч керівників цих двох держав, – СРСР і США домовились розглянути питання про спільну ініціативу в Комітеті з роззброєння щодо укладення – як першого кроку – міжнародної конвенції, що стосується найнебезпечніших смертоносних хімічних засобів ведення війни» [3].

На виконання цієї домовленості у червні 1976 року в Женеві розпочали двосторонні радянсько-американські консультації, під час яких «було розглянуто проблеми, зокрема технічного характеру, пов'язані з визначенням обсягу заборони й заходами контролю в можливій угоді про хімічну зброю» [4]. Консультації тривали й наступного року, а із серпня 1977-го їхній статус було підвищено, і в історію вони ввійшли як «радянсько-американські переговори з питання спільної ініціативи щодо заборони хімічної зброї». Вони мали закритий характер: за результатами чергового раунду ЗМІ отримували погоджені між сторонами стислі повідомлення. У травні 1978 року та в липні 1979 й 1980 років Комітетові з роззброєння представили повідомлення СРСР і США про стан цих переговорів. У перші роки делегації на переговорах очолювали голови делегацій у Комітеті з роззброєння, відповідно посли В. Ліхачев і Г. Меерс, Дж. Мартін, Р. Бак-

хайм, А. Фішер, Ч. Флауері, Л. Філдс. Із 1978 року понад десять років керівником радянської делегації був знаний дипломат, доктор історичних наук, професор В. Ізраелян. До складу радянської делегації, крім дипломатів, переважно належали експерти: військові-хіміки, представники хімічної промисловості, Міноборони, науковці. Приблизно аналогічне представництво було й у делегації США: працівники Агентства з питань контролю за озброєнням і роззброєнням, Державного департаменту та Департаменту оборони. Інколи засідання відвідували представники Конгресу США.

У 70–80-х роках минулого століття склалася багато в чому унікальна практика регулярно запрошувати українських дипломатів, переважно тих, хто професійно працював над питаннями обмеження гонки озброєнь та роззброєння, до складу делегацій СРСР у Женевському комітеті з роззброєння. Із початком двосторонніх радянсько-американських переговорів щодо заборони хімічної зброї, дипломатичних працівників МЗС УРСР було залучено й до цього важливого напрямку роботи делегацій. У 1977–1984 роках автор цієї статті, перший секретар, а згодом радник відділу міжнародних організацій МЗС України, як представник СРСР також неодноразово брав участь і в роботі Комітету з роззброєння, й у зазначених двосторонніх переговорах; зокрема, разом із перекладачами делегації тривалий час відповідав за підготовку стенографічних протоколів засідань, що відбувалися за чергою в представництвах СРСР і США при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. У такий спосіб можна було безпосередньо відчувати, яким складним був процес погодження інколи принципово різних позицій сторін із питань номенклатури хімікатів, які охоплювала конвенція, декларування й процесу знищення запасів хімічної зброї й об'єктів із її виробництва, а особливо контролю за дотриманням зобов'язань, що їх узяли на себе держави. Цікаво було роками спостерігати за внутрішньою драматургією двосторонніх переговорів із представниками основного ідеологічного та військово-політичного супротивника СРСР: їх перебіг контролювали на найвищих рівнях радянського керівництва. Постійною турботою голови делегації СРСР було дбати про те, щоби «наше було зверху», аби навіть очевидні поступки американської сторони з тих чи інших принципових питань видавалися наслідком чималого внеску радянської дипломатії в зміцнення миру й реальне роззброєння. Спершу в делегації дивувала загалом характерна для багатьох аспектів життя радянського суспільства атмосфера втаємничення, подвійних стандартів. Наприклад, було добре відомо, що з далеких 30-х років минулого століття жоден із радянських політиків офіційно не визнавав наявності в СРСР запасів хімічної зброї. На запитання молодих дипломатів до військових експертів-хіміків, які були нашими колегами на цих переговорах, – як же так, ми прагнемо заборонити чийось, але не радянського виробництва

хімічну зброю? – відповідь пошепки й так, щоби не чули сторонні, була справді дивовижна: зброя є, її до біса, але вона утримується в такому стані, що соромно й подумати. Американські колеги, кепкуючи, не раз називали нам обсяги запасів цієї смертоносною зброї на території СРСР.

Коли на переговорах розглядали ті чи інші пропозиції партнерів, то передусім оцінювали, чи свідчать вони про реальну готовність заборонити хімічну зброю, а чи створюють лише видимість цього процесу. Сторони, для прикладу, впродовж декількох раундів не могли дійти згоди, чи можна для цілей, які санкціонує конвенція навчань із протихімічної оборони, застосовувати смертоносні хімічні агенти, і якщо так, то в якій кількості. Адже за наявності в держави у великих обсягах таких речовин нібито для польових випробувань виникає підозра, чи не планує ця держава застосувати такі агенти як наступальну хімічну зброю.

Механізм залучення українських дипломатів до роботи в делегаціях СРСР у Женевському комітеті з роззброєння був такий: із МЗС СРСР до Києва надходив лист із пропозицією спрямувати до складу цієї делегації конкретного працівника. Зрозуміло, керівництво МЗС України розглядало таке звернення як високу оцінку діловим та професійним рисам українського дипломата від московських колег і давало відповідну згоду. Наступним кроком було рутинне оформлення виїзду в закордонне відрядження. У згадані роки до двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї залучали також працівників українського МЗС – М. Білоусова та Б. Корнеєнка. Як і участь в ухваленні на Генасамблеї ООН резолюції про заборону хімічної зброї, робота в складі радянської делегації на переговорах зі США була чудовою школою реальної дипломатії, що згодом не раз давала позитивні результати в посольській діяльності як у багатосторонньому, так і двосторонньому форматі.

Усього в 1976–1980 роках було проведено 12 раундів переговорів із доволі різною тривалістю – від десяти днів до трьох із половиною місяців, як це сталося із 7-м раундом переговорів у січні–квітні 1978 року. Основною формою переговорного процесу були пленарні засідання делегацій на чолі з їхніми керівниками. Із 6-го раунду, на пропозицію американської сторони, запроваджено зустрічі редакційних груп, які очолювали заступники голів обох делегацій. Виступаючи на засіданні 28 вересня 1977 року, голова делегації США посол А. Фішер запропонував проводити зустрічі редакційних груп, де представники обох сторін могли б обмінюватися думками в менш офіційних умовах і подавати на розгляд пленарних засідань погоджені тексти з питань, щодо яких позиції збігаються. Вносячи таку пропозицію, А. Фішер нагадав, що саме в такий спосіб американська й радянська делегації розробили текст Московського договору 1963 року про заборону випробувань ядерної зброї в трьох сферах.

Варто наголосити, що протягом двосторонніх переговорів учасники уникали політичних заяв. Це свідчило про їхню налаштованість досягти практичних результатів у розробленні спільної ініціативи щодо заборони хімічної зброї. Предметний характер цих переговорів підкреслювало ще й те, що сторони неодноразово обмінювалися робочими документами щодо деяких статей майбутньої конвенції або ж узагальненими текстами її положень. Наприклад, на 5-му раунді переговорів у серпні 1977 року радянська делегація подала на обговорення робочий документ «Основні положення можливої конвенції про заборону хімічної зброї». На 7-му ж їхньому раунді 17 січня 1978 року вона запропонувала до розгляду повний проект конвенції. Представляючи документ, посол В. Ліхачев, зокрема, із деякими елементами вихваляння, говорив: «Цей проект підготовлено з урахуванням перебігу радянсько-американських переговорів на всіх етапах. Треба зазначити, що в ньому відображено прагнення радянської сторони виявити гнучкий і конструктивний підхід. Це видно хоча б із того, що ми не лише врахували низку конкретних американських пропозицій та міркувань, але й із цілої низки питань пішли назустріч побажанням американської сторони. Хотіли б сподіватись, що й американська сторона виявить аналогічний конструктивізм».

Якщо в липні 1974 року на пропозицію США сторони домовилися для початку укласти міжнародну конвенцію, яка стосуватиметься найнебезпечніших, найсмертоносніших хімічних засобів війни, то вже під час 4-го раунду переговорів у липні 1977 року американці погодилися з пропозицією радянської делегації про всеохопну заборону всіх видів такої зброї. Метою цих переговорів стала підготовка спільної ініціативи про повну, ефективну й контрольовану заборону розроблення, виробництва, накопичення хімічної зброї, а також про знищення її запасів та об'єктів із її виготовлення. Погодили й те, що учасники конвенції не купуватимуть і не передаватимуть хімічну зброю іншим державам, не сприятимуть і не заохочуватимуть до забороненої діяльності.

Від початку переговорів спільною була така позиція: майбутня конвенція не лише мусить стати суттєвим внеском у реальне роззброєння, а й не має перешкоджати мирному розвитку держав, не мусить вести до розголошення військових, промислових і комерційних таємниць. Треба наголосити, що таке завдання було дуже складним. Як відомо, численні хімічні підприємства всього світу використовують велику кількість токсичних хімічних речовин, зокрема й смертоносних. Наприклад, світовий обсяг виробництва фосгену й синильної кислоти становить багато сотень тисяч тонн на рік. Але ж ці речовини – проміжний продукт у технології отримання полімерних матеріалів, штучних волокон, пестицидів, барвників та іншої важливої народногосподарської продукції, мирне призна-

чення якої не викликає сумнівів. Сторони доволі швидко погодили, що основним принципом у встановленні обсягу заборони має бути критерій загальної мети, відповідно до якого конкретні хімікати треба заборонити за типами та кількістю в тій мірі, у якій їх потребують лише для цілей ведення хімічної війни, а не для мирних, зокрема промислових, дослідницьких, медичних, фармакологічних і цілей захисту. Повна ясність була й щодо боєприпасів, пристроїв та обладнання, спеціально передбачених для використання в бойових цілях. Однак багато часу забрало обговорення доцільності застосування в конвенції, додатково до критерію загальної мети, ще й критерію летальної токсичності, який мав вигляд двох порогів і визначав смертоносні й надтоксичні смертоносні хімікати, які б треба було заборонити чи помістити під суворий контроль.

Якщо з питань методики заборони надтоксичних та інших смертоносних агентів на переговорах доволі швидко досягли порозуміння, то щоби знайти спільні підходи до заборони шкідливих хімікатів і прекурсорів (хімічних реагентів, задіяних на будь-якій стадії виробництва токсичних хімікатів), було змарновано значно більше часу. Зокрема, тривалі дискусії точилися навколо питання про шляхи заборони хімічних засобів боротьби із заворушеннями, так званих іритантів, що здатні швидко спричиняти в організмі людини подразнення органів чуття чи фізичні розлади, які зникають незабаром після припинення контакту. Специфіка таких хімікатів полягала в тому, що під час ратифікації Женевського протоколу 1925 року про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів і бактеріологічних засобів США зробили заяву про свою готовність першими заборонити використання іритантів за винятком захисних військових дій у цілях порятунку людей. Водночас розумілося, що агенти для боротьби із заворушеннями буде можливо застосовувати: у районах, які безпосередньо контролює США, зокрема для боротьби із заколотами поміж військовополонених; у тому разі, коли цивільне населення використовують для маскування, прикривання наступу або коли це може скоротити чи оминати втрати поміж такого населення; під час рятувальних операцій у віддалених ізольованих районах для визволення екіпажів та пасажирів збитих літаків, а також у разі втечі полонених; у районах тилового ешелону поза зоною безпосередніх воєнних дій для оборони конвоїв від цивільних заворушень, од терористів та напіввійськових формувань. Зрозуміло, що делегація США прагнула максимально врахувати в майбутній конвенції такі базові позиції країни щодо використання іритантів. Як зазначав протягом 7-го раунду переговорів 31 березня 1978 року посол А. Фішер, «хоча хімікати для боротьби із заворушеннями було б вилучено з обсягу конвенції, США розробляли б, виробляли й накопичували б такі хімікати лише для використання у цілях боротьби із вну-

трішніми заворушеннями й підтримання правопорядку, у цілях захисту або ж для використання у зазначених вище захисних військових цілях». Застосувавши до такого роду отруйних хімікатів критерій загальної мети, сторони врахували застереження американської делегації, і вже на наступному пленарному засіданні 11 квітня 1978 року посол В. Ліхачев підсумовував, що «використання іритантів для підтримання внутрішнього порядку не суперечить цілям конвенції».

Критерій загальної мети дав змогу сторонам знайти порозуміння й щодо шляхів заборони прекурсорів. На пленарному засіданні 13 лютого 1978 року радянська делегація дала принципову згоду на укладення списку найважливіших для цілей конвенції хімікатів цього типу. Водночас було висловлено застереження, що «широке охоплення прекурсорів може призвести до втручання в цивільну хімічну промисловість».

Предметним було обговорення питання декларацій держав-учасниць конвенції про наявність у них хімічної зброї, об'єктів із її виробництва, планів знищення запасів ведення хімічної війни та ліквідації об'єктів, часові параметри відповідних заяв. У вересні 1977 року радянська делегація пропонувала оприлюднювати декларації про запаси хімічної зброї через шість місяців із моменту, коли набуде чинності конвенція для тієї чи іншої держави. «Такий термін, пояснював посол В. Ліхачев, на нашу думку, потрібен для того, щоб держави-учасниці могли провести в себе оцінювання технічних та економічних можливостей знищення накопичених запасів і підготувати плани такого знищення, а також інші необхідні матеріали й інформацію, пов'язану із декларуванням запасів». Американська делегація, яка пропонувала такі заяви робити безпосередньо з моменту, коли конвенція набуде чинності, зі сарказмом коментувала пропозицію своїх партнерів, посилаючись на те, що навряд чи в держав не на належному рівні поставлено облік засобів ведення хімічної війни. Уже в березні 1978 року сторони знайшли компромісний варіант термінів першочергових оголошень – 30 днів, відколи конвенція набуде чинності. Делегації погодили також необхідність періодичного обміну повідомленнями про перебіг знищення запасів хімічної зброї чи перенаправлення частини їх на дозволені цілі, а також про ліквідацію відповідних об'єктів. Як бачимо, щодо часових параметрів першочергових декларацій та інших повідомлень удалося дійти порозуміння, однак питання об'єктів із виробництва чи спорядження хімічної зброї виявилось значно складнішим. Американська делегація пропонувала повідомляти про конкретні географічні координати таких об'єктів, що давало б реальну можливість контролювати процес їхньої поступової ліквідації. Та радянська делегація не була готова (а точніше, не мала відповідних інструкцій центру) оприлюднювати ці дані й тому ввела в обіг малозрозуміле поняття «промислові або виробничі потужності». Пояснення, чому йдеться про

«потужності», а не конкретні об'єкти, звучали так: це може призвести до підриву безпеки держави, розкриття державних таємниць. У розлогих виступах голова радянської делегації так викладав аргументи щодо неможливості декларувати розміщення згаданих об'єктів: у якійсь державі вони можуть бути технологічно, під одним дахом поєднані з виробництвом хімікатів для мирних цілей або ж військових, але не заборонених конвенцією. А якщо так, то інформація про такі об'єкти має бути закритою. Крім того, держава – не учасниця конвенції, дізнавшись про координати вказаного підприємства, може атакувати його звичайними видами зброї. Перелік такого типу «аргументів» можна було б продовжити. Для партнерів із переговорів ті пояснення часом мали доволі незвичний вигляд, адже радянська делегація в дискусіях на цю тему згадувала й про об'єкти. Так, у своїй заяві на 7-му раунді переговорів 25 січня 1978 року посол В. Ліхачев, коментуючи запропоноване формулювання радянської сторони («ліквідація чи демонтаж промислових та інших потужностей, що призначені чи використовувалися винятково для виробництва засобів ведення хімічної війни»), розмірковував: «Уявімо, що існує об'єкт, на якому виробляють лише хімічні агенти, призначені для ведення хімічної війни, і не виробляють будь-яких хімікатів і матеріалів, що їх може бути застосовано для мирних цілей. Можна однозначно сказати, що такий об'єкт призначений винятково для виробництва запасів ведення хімічної війни й, відповідно, він безумовно підлягає ліквідації або ж демонтажу». У партнерів закономірно виникало запитання, чому б тоді не оприлюднювати координати тих локацій, де виготовляють лише хімічну зброю. Відповіді на це питання так і не було отримано. Зрозуміло, що тривалі «термінологічні» дискусії виникали через небажання радянської сторони розголошувати, де розташовано такі підприємства, а також через невизначеність питання, як іти через хімічне роззброєння за браком довіри до свого партнера з переговорів [5].

На кінцевому засіданні 7-го раунду переговорів 26 квітня 1978 року голова американської делегації А. Фішер чітко заявив: «Якщо радянська сторона не готова на запити американської делегації роз'яснити радянську позицію із так званих потужностей і не готова разом з американською стороною вести пошуки взаємно прийняттого рішення, то це питання – серйозна перешкода на шляху спільної ініціативи». Можливо, глузуючи, американська делегація у травні 1978 року запропонувала в представлений Комітету з роззброєння спільній заяві про перебіг двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї замість «потужностей» використати відомий марксистський термін «засоби виробництва». Цікаво, що ще й 1987 року у виданій у Москві книжці «Химическое оружие под полный запрет» її автори, розповідаючи про радянсько-американські переговори в Женеві, сором'язливо використовували скомпрометовану термінологію

«ліквідація чи демонтаж засобів виробництва хімічної зброї» [6]. Скомпрометовану, адже завдяки її застосуванню в переговорному процесі тривалий час прагнули приховати розміщення реальних об'єктів із такого виробництва. Мине лише декілька років, і в 1993-му Москва погодиться в тексті Конвенції про заборону хімічної зброї чітко зафіксувати географічні координати будь-якого об'єкта з її створення. Заради справедливості треба визнати, що й для терміна «виробнича потужність» там знайшлося місце, але зовсім в іншому контексті. Пункт 10-й статті II пояснює: під ним розуміють, зокрема, «річний кількісний потенціал для виробництва конкретного хімікату на основі технологічного процесу, що фактично використовується або у випадку, якщо процес ще не використовується, запланований до використання на відповідному об'єкті» [7].

Варто зазначити, що великі труднощі в погодженні положень розділу «Декларації» майбутньої конвенції створювала й делегація США. Наприклад, тривалий час вона відкидала пропозицію партнерів із переговорів щодо необхідності повідомляти про передавання будь-кому засобів ведення хімічної війни, технологічного устаткування для їхнього виробництва й відповідної документації.

Найпроблемнішими на двосторонніх переговорах були питання контролю за виконанням зобов'язань, що їх узяли на себе держави-учасниці. Унаслідок тривалих дискусій сторони, зокрема, домовилися, що відповідний контроль, поєднуючи національні й міжнародні заходи, не має вести до розкриття військових, промислових і комерційних таємниць. Було погоджено, що національні технічні засоби перевірки можна використовувати відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права, водночас держави-учасниці не мають створювати перешкод, серед яких і маскування, для їхнього використання. Міжнародні заходи передбачали створення консультативного комітету, який у разі виникнення підозри про недотримання положень конвенції міг би з'ясувати фактичний стан справ. Будь-який учасник угоди мав би право у двосторонньому порядку запросити відповідну інформацію, а також спрямувати запит про з'ясування фактичних обставин на місці. Держава, щодо дій якої виникли підозри в протиправності, могла добровільно погодитися на з'ясування обставин на місці або ж відмовити в цьому, надавши ґрунтовні пояснення. Спільним було й усвідомлення можливості звернення держави зі скаргою до Ради Безпеки ООН і співпраці протягом розслідування, яке Рада ініціює, хоча всі чудово розуміли, чого вартий такий механізм міжнародного контролю, коли потенційний порушник міг бути постійним членом Радбезу з правом вето чи союзником такого члена. Україна добре засвоїла механізм роботи Ради в кризових ситуаціях після російської окупації Криму й агресії Росії на Донбасі.

Проте вже перші раунди переговорів чітко виявили принципові розбіжності в підходах сторін до наріжних питань контролю, які так і не вдалося подолати упродовж років. Радянська делегація в заходах контролю надавала пріоритет національним засобам, а міжнародні, за її розумінням, мали би бути допоміжними. У серпні 1977 року СРСР представила Нараді комітету з роззброєння показовий робочий документ «Деякі методи контролю за виконанням угоди про заборону хімічної зброї», у якому, поміж іншого, було твердження: «[...] сукупність дистанційних і непрямих методів контролю у достатній мірі забезпечує здійснення екстериторіального контролю національними засобами. Поєднання цих методів зі специфічними методами інтертериторіального національного контролю (лабораторними, консервативними тощо) дає змогу забезпечити комплексне й ефективне розв'язання проблеми в цілому: контроль за виконанням угоди про заборону хімічної зброї» [8]. Такі розлогі пояснення переваг національних засобів, поряд зі створенням національних комітетів контролю (а фактично самоконтролю), ніяк не переконали американську делегацію, яка взагалі не вважала їх заходами контролю, а лише дотриманням зобов'язань згідно з конвенцією. Американська сторона наполегливо обстоювала (і, як показала подальша практика, мала для того стовідсоткові підстави) вимогу проведення систематичних міжнародних інспекцій на місцях за знищенням запасів хімічної зброї, обов'язкового міжнародного контролю за ліквідацією конкретних об'єктів, а не незрозумілих «потужностей» із її виробництва, міжнародного систематичного контролю на об'єктах, де виробляли би дозволені надтоксичні смертоносні хімікати для цілей, не пов'язаних із веденням хімічної війни.

Незважаючи на наявність часом непереборних труднощів протягом погодження положень конвенції у сфері контролю, двосторонні переговори в Женеві тривали й у 1979 році. Виступаючи зі спільною заявою від імені обох делегацій, посол В. Ізраєлян так оцінював результати 10-го раунду цих переговорів: «З низки питань, пов'язаних із заборонаю хімічної зброї, між СРСР і США досягнуто згоди, з інших – переговори тривають». У зазначеній спільній заяві прозвучали й ноти оптимізму. Зокрема, було наголошено на тому, що сторони «докладатимуть усіх зусиль для якомога швидшого завершення двосторонніх переговорів й подання спільної ініціативи Комітету з роззброєння з такої важливої й надзвичайно складної проблеми» [9].

Однак цим сподіванням не судилося справдитись. У грудні 1979 року розпочалася війна в Афганістані. Відмова від двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї стала лише одним із кроків США у відповідь на неприховану агресію СРСР проти афганського народу. Наприкінці січня 1980 року на віллі в женеvському передмісті Шамбезі експерти радянської делегації, як завжди, готували проекти виступів, обговорювали, як

найкраще з тактичного погляду подати на черговому раунді переговорів нові компромісні пропозиції. У цей час поширилася новина – американські експерти не прибули до Женеви, майбутнє двосторонніх зустрічей опинилося під великим сумнівом. У липні 1980 року, після 12-го раунду переговорів, що розпочалися в 1976-му й тривали майже п'ять років, американська сторона повністю відмовилася їх продовжувати. Звичайно, радянська пропаганда не могла назвати справжніх причин таких односторонніх дій американської делегації, вона подавала їх у вигідному для СРСР світлі – як перехід США до нової програми хімічного переозброєння, зокрема розроблення бінарної й багатокомпонентної зброї. Ось як доволі пафосно пояснював причини припинення цього двостороннього переговорного процесу знаний радянський дипломат В. Петровський: «Глухий кут, в який зайшли переговори із заборони хімічної зброї, зумовили причини не так спеціальної, як політичної природи. Певні кола у США не зацікавлені у забороні хімічної зброї. Вони діють у протилежному напрямі – прагнуть поставити людство перед лицем загрози якісно нового витку в перегонах хімічних озброєнь» [10].

В ідеологічних баталіях двох наддержав початку 80-х років минулого століття тема застосування хімічної зброї посідала помітне місце. На міжнародних форумах лунали гучні заяви про те, як СРСР використовує хімічні агенти в Афганістані та Південно-Східній Азії. Кульмінацією цієї пропагандистської кампанії стало ухвалення з ініціативи США та інших західних держав резолюції 35-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 35/144С, якою Асамблея просила Генерального секретаря цієї організації за сприяння кваліфікованих медичних і технічних експертів провести неупереджене розслідування, щоб установити достовірність фактів, які стосуються використання хімічної зброї. Згідно з усталеною в ООН практикою, у листопаді 1981 року на наступній 36-й сесії Генасамблеї її Генеральний секретар розповсюдив доповідь групи експертів із розслідування повідомлень про можливі випадки застосування хімічної зброї. Головним висновком групи стало те, що вона «не спромоглася зробити остаточного висновку щодо того, було застосовано бойові хімічні речовини чи ні» [11]. У пошуках цього остаточного висновку з ініціативи делегацій Австралії, ФРН, Іспанії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії та Франції 4 грудня 1981 року перший комітет Генасамблеї ООН ухвалив нову резолюцію з питань хімічної й бактеріологічної зброї, якою, зокрема, уповноважив Генерального секретаря організації, знову ж таки, за сприяння групи експертів, розслідувати далі й доповісти про результати вже наступній, 37-й Генасамблеї ООН. Попри великий обсяг проведених досліджень міжнародні експерти й цього разу не змогли дійти висновків щодо застосування в Південно-Східній Азії та Афганістані радянської хімічної зброї. Хоч як не прагнули

експерти використати гнучкий дипломатичний сленг, у своїх висновках вони твердили: «[...] групі було важко винести остаточне судження щодо достовірності інформації, яку повідомили “жертви” або ж “свідки”»; «[...] вона не може встановити, чи був такий вплив наслідком нападу із застосуванням хімічної зброї, чи пояснюється природними причинами» [12].

Зрозуміло, що такі висновки ніяк не відповідали задумам тих, хто прагнув довести факти застосування хімічної зброї в Афганістані, В'єтнамі, Лаосі та Кампучії. Тому в стінах ООН двічі, у березні та грудні 1982 року, було поширено доповіді Конгресу державного секретаря США про хімічну війну в Південно-Східній Азії й Афганістані, у яких наведено чимало тверджень, зокрема про те, що в 1980–1982 роках радянські війська застосовували там як засіб ураження «мікротоксини трихотеценової групи».

Звинування СРСР у використанні хімічної зброї під час воєнних операцій в Афганістані та Південно-Східній Азії не залишилися без відповіді, що мала дворівневий характер: у призначеній для світової громадської думки пропагандистській кампанії на форумах міжнародних організацій і для внутрішнього споживання населення країн соцтабору через їхні підконтрольні державі ЗМІ. Головний меседж такої кампанії полягав у категоричному запереченні звинувачень, що їх висунули до СРСР західні країни, у застосуванні хімічних агентів під час збройних конфліктів. Було зроблено особливий акцент на тому, що в 60-х роках минулого століття США використали у В'єтнамі спеціально виготовлені рецептури гербіцидів і дефоліантів для знищення всіх видів рослинності, «ейджент оранджу», що містив украй отруйну речовину – діоксин. Зокрема, у межах пункту порядку денного чергових та 12-ї спеціальної сесії Генасамблеї ООН «Хімічна та бактеріологічна (біологічна) зброя» постійні представники СРСР, СРВ та ЛНДР при ООН розповсюдили – як офіційні документи цієї міжнародної організації – десятки матеріалів із численними фактами про згубні довгострокові наслідки для організму людей і довкілля використання таких хімічних речовин під час в'єтнамської війни. У 1982 році постійний представник СРВ при ООН поширив поміж учасників 12-ї, спеціальної сесії, присвяченої роззброєнню, та чергової, 37-ї сесії Генасамблеї ООН об'ємний документ «Досье з питання про застосування з боку Сполучених Штатів Америки хімічної зброї та його наслідків», у якому наведено конкретні дані про застосування хімічних агентів на території В'єтнаму в період 1961–1971 років [13, 14]. Наступного, 1983 року на 38-й сесії Генасамблеї ООН в'єтнамська делегація поширила як офіційний документ організації матеріали міжнародного симпозіуму в м. Хошимін, у якому взяли участь науковці та експерти з 21 країни, щодо застосування гербіцидів і дефоліантів у межах проведеної у В'єтнамі в ті роки американської операції «Ренч Хенд» [15].

Наведені в зазначених вище офіційних документах ООН дані й факти, які зазвичай перекладали на всі шість мов організації, відігравали вагомий роль у формуванні між численними країнами Азії, Африки та Латинської Америки вигідної для СРСР або ж принаймні нейтральної позиції з цих дражливих питань ідеологічного протистояння двох наддержав. Аналіз виступів представників країн «третього світу» на засіданнях Генасамблеї ООН 70-х – початку 80-х років минулого століття показує, що вони намагалися не дати себе втягнути в ідеологізовані баталії з питань застосування хімічної зброї. Погоджену позицію соцкраїн із цих питань зазвичай представляли делегації СРСР та СРВ. Так, виступаючи на засіданні першого комітету 35-ї сесії Генасамблеї ООН у жовтні 1980 року представник Соціалістичної Республіки В'єтнам Ку Дінь Ба навів дані сенатора США Г.А. Нельсона про те, що за часи війни «США скинули на Південний В'єтнам 100 тисяч тонн отруйних хімічних речовин, тобто шість фунтів на душу населення, чоловіків, жінок і дітей». Що ж стосується звинувачень у застосуванні хімічної зброї в Афганістані, які посипалися на адресу Радянського Союзу, то тут варто навести окремі тези з виступу посла СРСР В. Ізраєляна на пленарному засіданні Женевського комітету з роззброєння 24 квітня 1980 року. Він, зокрема, зазначав: «[...] представник США в нашому комітеті прямо заявив, що “досі світ не має остаточних фізичних доказів того, що радянські війська застосовували смертоносні хімічні агенти в Афганістані”. Чому ж тоді американська сторона вважає за можливе спекулювати цими питаннями, отруюючи атмосферу, зокрема й у Комітеті з роззброєння? Інший важливий висновок, – продовжував посол СРСР, – який випливає із виступу американської делегації, зводиться до того, що в ньому, по суті, міститься визнання можливості того, що банди найманців у Афганістані використовували виготовлену в США хімічну зброю. Представник США прямо заявив, що в минулому Сполучені Штати постачали й продавали урядам, із якими вони мали угоди щодо безпеки, деякі хімічні агенти. Він, щоправда, твердив, що американська сторона не має повідомлень про те, що такі агенти, вироблені в США, було б передано бандам найманців. Але на це питання відповідає уряд Демократичної Республіки Афганістан, збройні сили якого після розгрому групи контрреволюціонерів у районі провінції Герат захопили в неї хімічні ручні гранати, виготовлені в Сполучених Штатах. Щоби не бути голослівними, як це роблять ті, хто висмоктує із пальця різного роду повідомлення про застосування хімічної зброї з боку радянських військ, уряд ДРА провів пресконференцію, продемонструвавши ручні гранати, помічені клеймом “Виготовлено у федеральній лабораторії Солсбері, штат Пенсильванія, США, 1978 р.”» Ми спеціально навели такі розлогі цитати, щоби продемонструвати, як докорінно змінилася риторика виступів офіційних представників держав, які ще буквально декілька місяців тому вели дуже складні, але ділові переговори із заборони хімічної зброї.

Ці та схожі заяви ідеологічних супротивників на міжнародних форумах лунали під акомпанемент добре зрежисованої кампанії в ЗМІ Радянського Союзу та інших соцкраїн, яка мала довести, що західні держави злочинно застосували хімічні агенти на тлі миротворчих зусиль їхніх опонентів. Красномовними є назви статей у періодичних виданнях із цієї тематики, які виходили друком наприкінці 70-х – на початку 80-х років минулого століття: «За отруйною хмарою – НАТО» (газета «Радянська Україна», 25.08.1976), «Злочин, якому немає виправдання» (газета «Правда», 01.03.1981), «Черговий провал дезінформаторів» (газета «Правда», 14.10.1981), «Кінець однієї фальшивки» (газета «Правда України», 17.12.1981), «Отруєння Америки. Скандал навколо Агентства з охорони навколишнього середовища» (журнал «Новое время», № 17, 1983), «Вашингтон саботує розробляння Конвенції про заборону хімічної зброї» (журнал «Международная жизнь», № 9, 1983).

Треба визнати, що чимало фактів такого вкрай негативного для іміджу США та їхніх союзників штибу, що їх наводили радянські пропагандисти, було взято із закордонних періодичних видань. Не лише провідні американські журнали «Тайм», «Ю. С. ньюз енд уорлд ріпорт», газета «Інтернешнл геральд триб'юн», а й західноєвропейські: німецький журнал «Шпігель», італійський журнал «Еспрессо», швейцарська газета «Трибюнде Женев» й чимало інших не раз писали про згубні наслідки впливу «жовтої речовини» не лише для в'єтнамців, а й для здоров'я американських ветеранів тієї війни; про численні судові процеси в США проти хімічних компаній, що виробляли цей отруйний хімікат із домішками діоксину; про трагічні події зараження високотоксичними газами діоксину великої території в італійському містечку Севезо в районі Мілана внаслідок вибуху на хімічному заводі «Ікмеза».

Через відмову США вести із СРСР двосторонні переговори й готувати спільну ініціативу щодо заборони хімічної зброї, а також зважаючи на далеко не сприятливу атмосферу взаємних звинувачень цих двох держав, основна робота з готування тексту відповідної конвенції перемістилася до Женевського комітету з роззброєння. Із такою метою на початку 80-х років у межах цього міжнародного органу було створено спеціальну робочу групу з хімічної зброї, яку по черзі очолювали представники соціалістичних, західних та країн «третього світу». Треба зазначити, що на початковому етапі її діяльності, демонструючи неприйнятність радянського вторгнення до Афганістану, делегація США займала позицію швидше спостерігача, ніж учасника активних багатосторонніх переговорів. Зокрема, було суттєво знижено рівень представництва в переговорному процесі. Наприклад, за браком експертів, у дискусіях, що точилися в групі, у липні 1980 року брав участь лише А. Акаловський – перекладач амери-

канської делегації на згаданих вище двосторонніх переговорах між США та СРСР. Крім того, перші ж засідання спецгрупи виявили принципову різницю між підходами цих двох делегацій до методів роботи з погодження положень майбутнього міжнародно-правового документа. Якщо СРСР пропонував сконцентрувати увагу на формулюванні тексту конвенції в тих її блоках, де були домовленості сторін, паралельно розглядаючи ще не розв'язані пункти, то США основний акцент робили на пошуках розуміння щодо основного питання – перевірки та контролю зобов'язань із заборони хімічної зброї, що їх узяли на себе сторони. Показовою тут стала заява, яку зробив на весняній сесії Комітету з роззброєння 1983 року Віцепрезидент США Дж. Буш: «Незважаючи на твердження деяких сторін про те, що прогресу можна досягнути, концентруючи зусилля на “легших” питаннях або навіть готуючи за ними проекти тексту, це стало б марним заняттям без розглядання та розв'язання питання про перевірку».

На тему контролю за дотриманням зобов'язань, що їх узяли на себе учасники майбутньої конвенції, у ті роки на переговорах із заборони хімічної зброї було представлено десятки документів, виголошено сотні промов, від загального концептуального до конкретного практичного характеру. Наведемо лише одну заяву на цю тему голови делегації Польщі в Комітеті з роззброєння посла Б. Суйки, зроблену на засіданні спеціальної робочої групи з хімічної зброї 9 липня 1980 року: «[...] які б міжнародні механізми перевірки не було розроблено для конвенції, вони мають базуватися на мудрих, реалістичних із політичного погляду принципах, взаємній довірі, добрій волі й чесних намірах. Просто немає іншого шляху забезпечення ефективної й реальної перевірки» [16]. Варто додати, що в збірнику матеріалів про хімічну зброю, підготованого в секретаріаті Комітету з роззброєння на основі заяв, що їх представляли та виголошували в цьому органі делегації за період 1977–1979 років, майже половина тексту стосується теми національних та міжнародних заходів перевірки зобов'язань [17]. Поступово, із року в рік, на переговорах формувалося розуміння того, що забезпечити життєздатність такої угоди здатен лише жорсткий, але ефективний міжнародний контроль виконання добровільно взятого на себе зобов'язання повністю припинити розроблення, продукування й накопичення хімічної зброї, знищити її запаси та ліквідувати об'єкти з виробництва. Згодом це змушені були визнати й представники СРСР. Як і на двосторонніх переговорах з американцями, їхня позиція дрейфувала: спершу вони пропонували використовувати для такого контролю суто національні заходи, подавати різноманітну інформацію про запаси хімічної зброї й «потужності» для її виробництва та проводити з цих питань консультації, тоді висловлювали готовність забезпечити міжнародну перевірку на місці й на добровільних засадах, якщо виникатимуть підозри

в порушенні положень конвенції, а насамкінець обстоювали проведення систематичних обов'язкових міжнародних перевірок на місці, що базувалися б на квотах процесу знищення запасів такої зброї. Варто знову наголосити, що кожен крок назустріч позиції партнерів із переговорів у питаннях контролю радянська пропаганда показово подавала як черговий внесок у справу миру й безпеки народів. Лише горбачовська перебудова та зростання в СРСР тенденцій відкритості у військовій сфері дали змогу зняти всі застереження щодо суворого контролю як засобу втручання у внутрішні справи країн і погодити положення досить ефективної перевірки за всіма параметрами. У січні 1986 року М. Горбачов у позитивному тоні висвітлив ті позиції, що роками гальмували двосторонні радянсько-американські переговори із заборони хімічної зброї. Зокрема, він заявив про готовність СРСР своєчасно задекларувати розміщення підприємств із виробництва такої зброї й припинити її виготовлення, розпочати розроблення процедур із ліквідації запасів та знищення відповідної виробничої бази. Усіх цих заходів було б ужито під суворим контролем, поряд із міжнародними перевірками на місцях.

Нові політичні реалії в СРСР дали змогу поновити 1985 року радянсько-американські переговори, що завершилися підписанням 5 червня 1990 року двосторонньої Угоди про ліквідацію 80% запасів хімічної зброї упродовж 12 років та про відмову від її виробництва в майбутньому.

Варто додати, що радянські представники тривалий час не сприймали сформульованої 1983 року в документі «Детальний виклад позиції США щодо змісту заборони хімічної зброї» пропозиції, щоби майбутня конвенція забороняла застосування хімічної зброї у випадках, не передбачених у Женевському протоколі 1925 року. Як відомо, цей протокол заборонив застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів та біологічних засобів, а США запропонували тоді охопити заборонаю й військові дії, які формально не мають характеру війни. Зафіксоване в Конвенції щодо хімічної зброї 1993 року положення про заборону застосовувати її дає змогу за потреби повною мірою використати детально вписані в цій угоді процедури контролю. Повертаючись до випадку з російським застосуванням «Новачка» у Великій Британії, можна зрозуміти, як важко долати цей стереотип (на жаль, остаточно цього так і не зроблено) у свідомості російських військових: нібито забороняємо застосування отруйних хімічних речовин, але й залишаємо для себе можливість порушувати цю заборону.

Україна ніколи не мала хімічної зброї чи пов'язаних із нею об'єктів, але, як промислово розвинута країна, має виробництва хімічного циклу, зокрема з небезпечних та високотоксичних хімікатів. Тому вона вкрай зацікавлена у функціонуванні такого стабільного міжнародного механізму, який би унеможливив їхнє використання для цілей ведення хімічної вій-

ни та всебічно сприяв би мирному розвитку хімічної промисловості. Саме тому в листопаді 2018 року під час четвертої оглядової конференції держав-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї делегація України засудила агресивні дії Росії, що полягали у використанні хімічної зброї на території Великої Британії та прикриванні тих, хто застосовував цю зброю в Сирії, а також підтримала рішення конференції щодо вдосконалення механізму встановлення винних у хімічних атаках.

Отже, тривалий і непростий процес розроблення Конвенції про заборону хімічної зброї, її перші роки функціонування як вагомого елементу системи міжнародної безпеки засвідчують, що лише від політичної волі керівників залежить, чи держава обере прямий шлях неухильного виконання взятих на себе зобов'язань, чи рухатиметься манівцями, приховуватиме, маневруватиме, робитиме політичні кульбіти. Доля затятих порушників міжнародного права добре відома – міжнародний трибунал за злочини, що не мають строків давності.

1. Генсекретар НАТО поставив отруєння в Британії в один ряд із агресією Росії в Україні [Електронний ресурс] // *Голос Америки*. – 15.03.2018. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/gensec-nato-postavyv-otrujennja-v-britaniji/4300129.html>
2. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1989. – С. 361–362.
3. Советский Союз в борьбе за разоружение. Сборник документов. – М.: Издательство политической литературы, 1977. – С. 146.
4. Правда. – 30.08.1976.
5. *Костенко Ю.В.* На шляху заборони хімічної зброї // *Політика і час*. – № 5. – 1998. – С. 58.
6. *Кунцевич А.Д.* Химическое оружие под полный запрет / А.Д. Кунцевич, Ю.К. Назаркин. – М.: Наука, 1987. – С. 85.
7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року [Електронний ресурс] // Офіційний портал ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182
8. Союз Советских Социалистических Республик. Некоторые методы контроля за выполнением соглашения о запрещении химического оружия: документ CCD/538 от 03.08.1977 // Доклад совещания комитета по разоружению. – Т. II. – Нью-Йорк: Организация Объединенных наций, 1977. – С. 118.
9. Правда. – 01.08.1979.
10. *Петровский В.Ф.* Разоружение: концепция, проблемы, механизм. – М.: Политиздат, 1982. – С. 191.
11. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/36/613 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 20.11.1981. – С. 48. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/36/613>
12. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/37/259 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 01.12.1982. – С. 63. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/37/259>
13. Док. ООН A/S-12/AC.1/57 від 29 червня 1982 р.
14. Письмо Постоянного представителя Китая при Организации. Объединенных Наций от 10 июля 1982 года на имя Генерального секретаря: документ A/37/337 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 12.07.1982. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/37/337>
15. Химическое и бактериологическое (биологическое) оружие: резолюция A/38/161 [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея ООН. – 20.04.1983. – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/a/38/161>
16. Неофициальный стенографический отчет о заседании специальной рабочей группы по химическому оружию, состоявшемуся 9 июля 1980 г. – С. 7.
17. Сборник материалов по химическому оружию, составленный на основе рабочих документов СКР и сделанных в СКР заявлений. 1972–1976 годы: документ CD/26 // Комитет по разоружению [ООН]. – 01.07.1979. – 25 с.

THE KREMLIN CHEMICAL CARTWHEELS (FROM THE HISTORY OF NEGOTIATIONS ON THE PROHIBITION OF CHEMICAL WEAPONS)

Abstract: The article deals with the Russian use of toxic chemicals in the territory of Great Britain, which became an irrefutable fact of violation of the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons. An article refers to the history of agreeing on the Convention and its provisions that was carried out in several stages, particularly in the bilateral Soviet-American negotiations, that Ukrainian diplomats joined as well.

The author analyzed the long-term and difficult drafting process of the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons; investigated the early years of its operation as a significant element of the international security system. He emphasizes that the first years the Convention was functioning clearly indicate that only the political will of the heads of state can choose the direct path of the strict fulfillment of the commitments they have undertaken.

Furthermore, the author stresses that Ukraine has never had chemical weapons or related objects, but as an industrialized country it has chemical cycle production, using the dangerous and highly toxic chemicals. Ukraine has a vital interest in the functioning of such a stable international mechanism, that would make the use of these chemicals for the purposes of chemical warfare impossible and would comprehensively promote the peaceful development of the chemical industry. Therefore, in November 2018, during the Fourth Review Conference of Countries that are parties to the Convention on the Prohibition of Chemical Weapons, the Ukrainian delegation condemned Russia's aggressive actions on the uses of chemical weapons in Great Britain and on the cover those who used this weapon in Syria. The delegation also supported the Conference's resolutions on the improvement of the mechanism of the identification of the perpetrators of chemical attacks.

Keywords: chemical weapon, Committee on Disarmament, history of Ukrainian diplomacy.